

GALÉNOS:

NAJLEPŠÍ LEKÁR JE AJ FILOZOFOM

S Galénovým menom je spojených niekoľko superlatívov. Je popri Hippokratovi najslávnejším antickým lekárom, ktorý mal najväčší vplyv na dejiny medicíny ([2], 315). Patrí k z najúspešnejším mužom antiky, jeho dielo je rozsahom najväčšie zachované literárne dielo antického autora ([14], XV).

Galénos

Narodil sa v bohatom a slávnom maloázijskom meste Pergamon v r. 129, dostal to najlepšie vzdelanie v medicíne a vo filozofii, po krátkom pobyte v rodnom meste odišiel do centra ríše, do Ríma, a tam urobil veľkú kariéru. Stal sa úspešným lekárom, dokonca osobným lekárom cisárovho syna Commoda a neskôr aj samého cisára Marca Aurelia, zomrel v r. 216 ([20], 216 – 229). Galénos bol autorom toľkých diel z rôznych oblastí poznania, že musel napísať dva zvláštne spisy venované svojej vlastnej literárnej činnosti; De libris propriis (O vlastných knihách) a De ordine librorum suorum (O poradí svojich kníh), z ktorých sa dozvedáme, že napísal 400 spisov, zachovala sa približne len polovica.¹ Z filozofických a metodologických diel spomeňme strategický spis De demonstratione (O dôkazoch),² De sectis ad eos, qui introducuntur (O lekárskech školách pre začiatočníkov), Subfiguratio empirica (Náčrt empirizmu), De experientia medica (O lekárskej skúsenosti),³ Institutio logica (Úvod do logiky) ([10]; [11]), De placitis Hippocratis et Platonis (O názoroch Hippokrata a Platóna) [12], De propriis placitis

lách pre začiatočníkov), Subfiguratio empirica (Náčrt empirizmu), De experientia medica (O lekárskej skúsenosti),³ Institutio logica (Úvod do logiky) ([10]; [11]), De placitis Hippocratis et Platonis (O názoroch Hippokrata a Platóna) [12], De propriis placitis

¹ Doteraz sa používa monumentálne 22-zväzkové grécko-latinské vydanie GALENI *Opera omnia* [6].

² Fragments a testimonia ([19], 403 – 478).

³ Anglický preklad troch menovaných diel pozri in [9].

(O vlastných názoroch), ktorú V. Nutton označil za Galénov filozofický testament ([21], 27 – 51), a napokon predkladané dielo *Optimus medicus etiam philosophus* (Najlepší lekár je aj filozofom).

Grécka medicína a filozofia boli tesne späté od svojich začiatkov, medicína ako techné vznikla v interakcii s predsokratovskou filozofiou, mnohé styčné body s medicínou sa nachádzajú u Platóna, Aristotela, niektoré helenistické lekárske školy boli pod vplyvom filozofie, napr. pneumatická, lekársku etiku nahradzovala filozofia ([2], 696 – 698). Už v *Corpus Hippocraticum* sa nachádza prirovnanie, podľa ktorého lekár, ktorý je aj filozofom, je isotheos, teda rovný bohu ([15], 5 : 9, 232 L). Galénos dostal rozsiahle vzdelanie v oboch odboroch a zahŕňalo všetky vtedajšie školy. Vo filozofii to boli platónska, peripatetická, stoická a epikurejská filozofia a súčasne tri tradičné časti filozofie – logika, etika a fyzika (t. j. v náuka o prírode). V medicíne to boli sekty metodická, empirická a racionálna. Galénos sa cítil byť lekárom, ako aj filozofom a podľa vlastných slov bol tým, kto dokazoval medicínu aj filozofiu „ergois, ou logos“, t. j. činmi, nie slovami.⁴ Galénos nebol prívržencom žiadnej školy, ani filozofickej, ani lekárskej, v oboch odboroch ho možno označiť za eklektika. On sám aj takto charakterizuje svoje dielo: jednak otec ho nabádal nehlásiť sa k žiadnemu smeru,⁵ jednak si z nich vyberal „ta par’ hekasto-is kala“, t. j. to, čo bolo u každého dobré.⁶ R. J. Hankinson však dodáva, že Galénos bol „kreatívny synkretik“.⁷ Galénova snaha spojiť filozofiu s medicínou do jednej koncepcie dobrej vedy sa považuje za ojedinelý počin, ktorý nemá v antických dejinách obdobu ([2], 317).⁸

Predkladaný spis má v gréčtine názov *Hoti ho aristos iatros kai filosofos*, t. j. Že najlepší lekár je aj filozofom, pričom spojka *hoti*, že, poukazuje na to, že spis má charakter tézy, ktorú autor chce dokázať ([5], 238). V stručnosti obsahuje hlavné myšlienky jeho učenia a ako mnohé iné Galénove spisy má aj tento polemický charakter.

(F. Š.)

1. Mnohým lekárom sa stáva niečo podobné ako mnohým atlétom,⁹ ktorí síce túžia stať sa olympijskými víťazmi, ale vôbec sa nesnažia niečo urobiť, aby to dosiahli. Tak aj títo lekári síce chvália Hippokrata¹⁰ a považujú ho za najlepšieho zo všetkých lekárov, ale robia všetko iné, len nie to, aby sa mu vyrovnali.

⁴ GALÉNOS: *De praenotione* XIV 649 K.

⁵ Idem: *De proprium animi cuiuslibet affectuum dignotione et curatione* V 42 K.

⁶ Idem: *De libris propriis*. SM II 95.

⁷ HANKINSON, R. J.: *Galens philosophical eclectism*. In: ([14], 3519).

⁸ O vzťahu filozofie a medicíny u Galéna pozri napr. *The Cambridge Companion to Galen*, 2008, pp. 49 – 241; [3].

⁹ Porovnanie s atlétmi nie je náhodné, Galénos vo svojom diele *Thrasylulus sive Utrum medicinae sit an Gymnasticae hygiene* (V 806-898 K.), *Thrasylulus alebo či hygiena patrí do medicíny alebo telesnej výchovy*, vidí súvislosť medzi gymnastom, t. j. učiteľom telesnej výchovy, ktorý rozvíja atléta, a lekárom, ktorý chráni zdravie človeka a riadi jeho stravovanie, prácu a odpočinok podobne ako učiteľ telesnej výchovy v prípade atléta (pozn. prekl.).

¹⁰ Hippokrates (460 – 375/351 pr. Kr.), najslávnejší lekár antiky, pripisuje sa mu *Corpus Hippocraticum*, zbierka lekárskeho spisov väčšinou z 5. a 4. st. pr. Kr. (pozn. prekl.).

Ved' Hippokrates netvrdil, že astronómia má len malý vplyv na medicínu,¹¹ a o to viac to platí o disciplíne, ktorá ju predchádza, t. j. o geometrii.¹² Títo lekári však nielen že sa nevenovali ani jednej, ani druhej, ale hanili aj tých, ktorí sa im snažili venovať. Hippokrates ďalej uznáva, že treba poznať dôkladne prirodzenosť tela, a tvrdí, že je to počiatok celého lekárstva.¹³ Títo lekári sa však pritom až tak usilovali, že nielen že nepoznali podstatu jednotlivých častí, ich tvar, veľkosť alebo vzájomné vzťahy s okolitými časťami, ale nepoznali ani ich polohu. Hippokrates upozorňuje aj na to, že omyly lekárov pri voľbe liečby vyplývajú z neznalosti rozdelenia chorôb na druhy a rody, a odkazuje nás na cvičenie v logike.¹⁴ Dnešní lekári sú však od takého cvičenia natoľko vzdialení, že ešte aj tým, ktorí sa v tom cvičia, vyčítajú zbytočnú námahu.

Hippokrates hovorí, že veľkú starostlivosť treba venovať tomu, aby sme vopred poznali pacientov súčasný, ako aj minulý a budúci stav.¹⁵ Naproti tomu usilovnosť týchto lekárov v tejto časti lekárstva je taká veľká, že toho, kto predpovedá krvácanie alebo potenie, označujú za mága a hádankára. Ešte horšie by to znášali, keby dokonca predpovedal aj iné veci. Ešte menej pravdepodobné je to, že by určili druh životosprávy podľa vrcholu choroby.¹⁶ Hippokrates však práve takto stanovuje životosprávu. Čo teda týmto lekárom ešte zostáva, v čom by mohli napodobňovať Hippokrata? V jeho veľkej vyjadrovacej schopnosti? On ju dokáže dobre využiť, ale oni sa v tom odlišujú od neho až tak, že by sme u mnohých mohli nájsť miesta, na ktorých sa dvakrát pomýlili v jednom slove. Niečo také si vôbec ťažko dokážeme predstaviť.

¹¹ Pod astronómiou si musíme predstaviť pozorovanie periodických zmien na oblohe, ktoré súvisia s plynutím času a s atmosférickými zmenami, toho, čo má vplyv na zdravotný stav ľudí. Hippokrates v *De aere aquis locis*, (2 : 26 Diller), *O vzduchu, vodách a miestach*, hovorí, že astronómia prispieva k medicíne, pretože zároveň s ročnou dobou sa menia aj vnútornosti človeka (pozn. prekl.).

¹² Galénos v *De methodo medendi* I 1 (X 2 K.), v *Terapeutickej metóde*, píše o potrebe nielen filozofie, ale aj vied tzv. *enkyklios paideia* (encyklopedického vzdelania), t. j. geometrie, rétoriky, aritmetiky, hudby, gramatiky, dialektiky a astronómie, ktoré tvorili neskôr tzv. *septem artes liberales* (sedem slobodných umení); v *De animi cuiuslibet peccatorum dignotione et curatione* (*O diagnóze a liečení duševných chorôb*) píše, že geometria „cibrí mozog“ (V 64 K.) a *apodeiktiké methodos*, t. j. metóda dokazovania sa cvičí v geometrii, logike, astronómii a architektúre (V 68 K.); ([8], 130 a 132) (pozn. prekl.).

¹³ Gr. *fysis*, príroda, prirodzenosť, prirodzená povaha, vlastnosť; dôležitý pojem, ku ktorému sa starogrécka medicína vypracovala pod vplyvom gréckej filozofie. Každý človek a jav majú svoju *fysis*, ktorá sa riadi svojimi vlastnými zákonmi a nepodlieha nadprirodzeným zásahom. Hippokratovský spis *De locis in homine* (*O miestach človeka*), obsahuje vetu: *Fysis de tou sómatos arché tou en té iétriké logou* (2 : VI 278 L.), t. j. Prirodzenosť tela je počiatkom lekárskej vedy (pozn. prekl.).

¹⁴ Galénos pripisuje Hippokratovi niekedy aj to, čo si on sám myslí alebo na čo by sa rád odvolal, a aj rozdelenie na *genus* a *species* sa prisudzuje skôr Aristotelovi ([8], 404) (pozn. prekl.).

¹⁵ Vo svojom kompendiu *Ars medica, Lekárske umenie* (3: I 313 K.) rozlišuje Galénos tri druhy znakov: diagnostické, podľa ktorých sa poznáva súčasný zdravotný stav, prognostické, ktoré hovoria o budúcom zdravotnom stave, a anamnestické, ktoré informujú o predošlom stave. V starogréckej medicíne bola pritom prognóza dôležitejšia než diagnóza. Keď vedel lekár povedať, aké príznaky choroba mala predtým, než pacient prišiel nemu, a aké ešte bude mať, a tie sa potvrdili, bol to znak jeho kvality. Presne tie isté slová sa nachádzajú aj v úvode hippokratovského spisu *Prognosticon* (1: 193 Alexander-son) (pozn. prekl.).

¹⁶ Vrchol choroby, gr. *akmé*, jedno zo štádií priebehu choroby. Niektoré hippokratovské aforizmy sa zaoberajú diétou, t. j. životosprávou pri *akmé*, napr. ôsmy aforizmus z prvej knihy: Keď choroba vrcholí, treba dodržiavať veľmi prísnu životosprávu (pozn. prekl.).

2. Preto som pokladal za potrebné hľadať dôvod, nech už je akýkoľvek, prečo všetci obdivujú tohto muža, a napriek tomu nečítajú jeho spisy. A keď už čítajú, tak nerozumejú prečítanému, a keď aj to dokážu, nepokračujú v učení, aby cvičením túto schopnosť upevnili a trvalo ovládali.

Podľa môjho názoru všetky úspechy ľudí pramenia z vôle alebo zo schopností. Komu sa nedostáva jedného alebo druhého, ten je napokon neúspešný celkovo. A naozaj, atléti nedosahujú svoj cieľ zrejme pre nedostatok vrodených telesných schopností alebo pre nedostatočný tréning. Ak majú vrodené telesné dispozície potrebné na víťazstvo alebo ak usilovne trénujú, nič im nebráni v tom, aby získali v súťažiach vavrín víťaza. A dnešní lekári? Nemajú azda neúspech v oboch veciach preto, lebo nepreukazujú pri odbornej práci ani dostatočnú schopnosť ani vôľu? Či azda jedno majú, a druhé im chýba? Považujem za nesprávny názor, že nikto sa nerodí so schopnosťou vstrebať toto umenie, také blahodarné pre ľudstvo.¹⁷ Ved' svet je teraz taký istý ako predtým, nezmenilo sa poradie ročných období ani obchodná Slnka nie je iný, zmenou neprešla nijaká hviezda, či už stálica, alebo obežnica. Pravdepodobnou príčinou toho, že sa medzi sochármi nikto nemôže rovnať Feidiovi,¹⁸ medzi maliarmi Apellovi¹⁹ a medzi lekármi Hippokratovi, je nesprávny spôsob života dnešných ľudí, ako aj skutočnosť, že sa bohatstvo považuje za cennejšie než cnosť.²⁰ Nezanedbateľnou výhodou pre nás, čo sme sa narodili neskôr, je okolnosť, že sme od našich predkov prevzali vedy už na takej úrovni. Nebolo ťažké osvojiť si v krátkom čase poznatky, ku ktorým dospel Hippokrates po dlhých rokoch, a zostatok života sa venovať objavovaniu toho, čo ešte zostalo. Nie je však možné vážiť si bohatstvo viac než cnosť, študovať lekárstvo nie pre dobrodenie, ale pre peniaze, a mať pritom za cieľ cnosť. Nie je možné zarábať peniaze, a súčasne sa venovať aj takému náročnému odboru, lež je nevyhnutné, aby človek, ktorý je veľmi horlivý v jednej veci, pohrdal druhou. Vari môžeme o niekom zo súčasníkov povedať, že sa snaží získať peniaze len do tej miery, do akej si potrebuje uspokojiť svoje životné potreby? Jestvuje niekto schopný nielen slovom, ale aj skutkom poukázať na medze prirodzeného bohatstva, ktoré neprekračujú hranicu potrebnú na to, aby človek netrpel hladom, smädом a chladom?

3. Keď sa taký človek nájde,²¹ málo bude potom dbať na Artaxerxa²² a Perdika.²³

¹⁷ Gr. *technén filanthrópén*, ideál hippokratovského lekára v Galénovom podaní teda zahŕňa aj filantropiu, čo znamená, že taký lekár zbavuje ľudstvo utrpenia, stará sa o chudobných, vývoj medicínskych poznatkov a ich rozširovanie medzi súčasníkmi a nasledovníkmi. Pozri ([1], 10) (pozn. prekl.).

¹⁸ Feidias (5 st. pr. Kr.), najslávnejší grécky sochár, ktorý mal dohľad nad výzdobou aténskeho Parthenonu, predstavuje vrchol vo svojom odbore, podobne ako Apelles a Hippokrates (pozn. prekl.).

¹⁹ Apelles (4. st. pr. Kr.), najslávnejší grécky maliar, ktorého diela však poznáme len z rozprávania (pozn. prekl.).

²⁰ Gr. *areté*, cnosť, dobroť, dobré vlastnosti (pozn. prekl.).

²¹ Nasledujúce úlohy takého človeka, lekára, sa zhodujú so životom a dielom Hippokrata (pozn. prekl.).

²² Podľa zrejme nepravých hippokratovských listov vieme, že perzský kráľ Artaxerxes vyzval Hippokrata, aby prišiel liečiť mor do Perzie, a sľúbil mu za to veľké počty a bohatstvo, ale Hippokrates to odmietol (pozn. prekl.).

²³ Podľa legendy macedónsky kráľ Perdikas trpel chorobou z lásky, ktorú Hippokrates správne diagnostikoval a aj liečil (pozn. prekl.).

Nebude sa unúvať pred zrak Artaxerxa, a hoci bude liečiť Perdikovu chorobu vyžadujúcu si hippokratovské umenie, nebude považovať za potrebné zostať pri ňom celý čas, ale bude liečiť chudobných v Kranone,²⁴ na Thasose²⁵ a v iných malých mestách. Kojčanom²⁶ a svojim spoluobčanom zanechá Polyba²⁷ a iných žiakov a sám bude vyučovať, putujúc postupne po celom Grécku, aby si skúsenosťami preveril, čo tvrdil na základe rozumovej úvahy. Bude musieť vidieť na vlastné oči jednotlivé obce, či sú už obrátené na juh, alebo na sever, na východ, alebo na západ Slnka, či ide o obce ležiace v údolí, alebo v horách, či používajú privádzanú vodu, alebo vodu pramenistú, dažďovú vodu, alebo vodu z jazier a riek. Nesmie ani zabudnúť zistiť, či sa nepoužíva voda príliš studená, alebo príliš teplá, či neobsahuje príliš veľa lúhovitých, alebo sírnatých látok alebo niečo podobné. Musí zistiť aj polohu obce: či leží pri veľkej rieke, pri jazere alebo pri mori.²⁸ Rovnako musí poznať aj všetko ostatné, čo nás učil sám Hippokrates.

Keď sa človek takým stane, nielen že musí opovrhovať bohatstvom, ale musí byť aj čo najpracovitejší. Pracovitý však nemôže byť nikto, kto sa opája vínom, napcháva jedlom alebo sa oddáva pohlavným radovánkam, teda, aby som to zhrnul, kto je otrokom pohlavnej žiadostivosti alebo žalúdka. Za skutočného lekára bude považovaný priateľ rozumnosti²⁹ a druh pravdy. Ten musí byť aj vzdelávaný v logickom spôsobe myslenia, aby poznal všetky druhy a rody chorôb a aby vedel určiť³⁰ lieky v jednotlivých prípadoch.

Tým istým spôsobom dochádzame aj k samej prirodzenosti tela, k poznaniu prirodzenej povahy prvých prvkov,³¹ ktoré sú všetky navzájom pomiešané, druhých prvkov, ktoré sú vnímateľné zmyslami a nazývajú sa rovnorodé,³² a za nimi nasledujúcej tretej prirodzenosti, a to prirodzenosti orgánových častí tela. Okrem toho treba aj určiť, aký úžitok³³ má živočích z každej zo spomínaných častí a akú funkciu vykonávajú. O tom sa nemožno presvedčiť bez dokazovania, a práve na to slúžia logické spôsoby myslenia. Nuž, čo ešte bráni lekárovi, aby sa stal filozofom, aby sa vyučil umeniu do tej miery, že

²⁴ Kranon, mesto v Thesálii; Hippokrates pravdepodobne koniec svojho života práve v Thesálii (pozn. prekl.).

²⁵ Thasos, ostrov na severe Egejského mora. Klimatickými podmienkami tohto ostrova a chorobami jeho občanov sa zaoberá Hippokrates vo svojich *Epidémiách* I a III (pozn. prekl.).

²⁶ Hippokrates pochádzal z ostrova Kos pri Malej Ázii (pozn. prekl.).

²⁷ Polybos (5. – 4. st pr. Kr.), Hippokratov žiak a zať, bol učiteľom medicíny na ostrove Kos a pravdepodobným autorom hippokratovského spisu *De natura hominis* (*O podstate človeka*) (pozn. prekl.).

²⁸ O tom všetkom píše Hippokrates vo svojom slávnom diele *De aere, aquis, locis* (*O vzduchu, vodách a miestach*) (pozn. prekl.).

²⁹ Gr. *sofrosyné*, jedna zo základných platónskych cností. Význam nemožno preložiť celkom dokonale jedným slovom, ide o zdravý rozum, vyrovnanosť, ovládanie, umiernenosť (pozn. prekl.).

³⁰ Gr. *endeixis*, lat. *indicatio*. Galénov slávny pojem a termín, ktorý používa v logickom zmysle; je to určenie vyplývajúce z fýsis, nie zo skúseností. Pozri ([18], 103 – 111) (pozn. prekl.).

³¹ Gr. *stoicheia*; existujú štyri základné prvky, elementy, z ktorých sa skladá celý svet: oheň, vzduch, voda a zem a každý z nich má jednu dvojicu z kvalít studené, teplé, suché a vlhké (pozn. prekl.).

³² Gr. *homoiomerné*, t. j. homogénne; podľa Galéna sú to také telesné časti, ktoré sa skladajú len z častíc jedného druhu, napr. kosť sa skladá z kostných častíc, zatiaľ čo noha je nerovnorodá časť, lebo sa skladá z kostí, mäsa a šliach (pozn. prekl.).

³³ Gr. *chreia*; Galénos vo svojom spise *De usu partium* (III, IV 1-366 K.), *O úžitku častí tela*, vykladá svoju fyziologickú koncepciu vychádzajúcu z aristotelovskej teleológie, podľa ktorej jednotlivé orgány tela majú svoj vopred stanovený účel, boli vytvorené s ohľadom na svoju funkciu (pozn. prekl.).

by sa rovnal Hippokratovi i jeho umeniu? Veď na to, aby poznal prirodzenosť tela, rozdiely v chorobách a určil lieky, treba sa cvičiť v logike, na to, aby vytrval v usilovnom cvičení týchto vecí, treba pohrdáť peniazmi a usilovať sa o rozumnosť. Tak zvládne všetky súčasti filozofie, logiku, fyziku a etiku. Nie je na mieste ani obava, že pri pohrdaní peniazmi a v úsilí o rozumnosť urobí niečo nesprávne. Všetky nespravodlivosti totiž, na ktoré sa ľudia odvážia, sa robia preto, že ich zvädza chamtivosť alebo zaslepuje rozkoš. Taký človek musí mať teda nevyhnutne aj ostatné cnosti, všetky idú ruka v ruku, ako keby boli zviazané jednou nitou, a keď už má človek jednu z cností, nie je možné, že by sa nepridružili hneď aj všetky ostatné.³⁴ Filozofia je potrebná pre lekárov spočiatku pri štúdiu a neskôr pri vykonávaní praxe a je jasné, že ten, kto je skutočným lekárom, je celkom iste aj filozofom. Podľa môjho názoru vôbec netreba zvlášť dokazovať, že na správne uplatňovanie lekárskeho umenia potrebujú lekári filozofiu. Chamtivci, ktorí využívajú toto umenie na opačné ciele, než na aké bolo stvorené, ako to často vidíme, nie sú lekármi, ale mastičkármi.

4. Či azda teraz budeš mať iný názor na použité mená a budeš tárať a hádať sa, že lekár má byť síce zdržanlivý, rozumný, povznesený nad peniaze, spravodlivý, ale že nemusí byť filozofom, že má poznať prirodzenosť tela, funkciu orgánov, úžitok častí tela a rozdiely v chorobách, určovanie liekov, a predsa sa nemusí cvičiť v logike? Či azda pripustíš tieto veci a budeš sa hanbiť hádať sa pre samotné mená?³⁵ Hoci neskôr, predsa len je dobre, že si prišiel k rozumu a neškriepiš sa v otázkach jazyka sťa kavky a vrany, ale snažíš sa nájsť skutočnú pravdu. Preto by si nemal hovoriť, že bez učenia a cvičenia sa nikto nestane dobrým tkáčom alebo obuvníkom, že bez učiteľa a bez toho, že by človek sám seba cvičil, sa môže stať spravodlivým, múdrom, schopným argumentovať a znalým prirodzenosti. Teda toto je nehanebné tvrdenie a je to skôr spor o menách než o veciach. Ak chceme byť skutoční nasledovníci Hippokrata, musíme sa v prvom rade venovať filozofii. Keď tak učiníme, nič nám nezabráni v tom, aby sme sa stali nielen jemu rovnými, ale aj lepšími než on, a to tým, že sa naučíme všetko, čo on zanechal vo svojich vynikajúcich knihách, a sami objavíme to, čo zostalo.³⁶

LITERATÚRA

- [1] AMUNDSEN, D. W. – FERNGREN, G. B.: Philantropy in medicine: Some historical perspectives. In: *Beneficence and health care*. Ed. E. Shelp. Dordrecht: Reidel 1982, pp. 1 – 31.
- [2] *Antike Medizin Ein Lexikon*. Ed. K-H. Leven. München: C. H. Beck 2005.
- [3] BEDNARCZYK, A.: *Galen: główne kategorie systemu filozoficzno-lekarskiego*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski 1995.
- [4] *Čtení z antiky*. Eds. D. Maxová – V. Cibula. Praha: Svoboda 1969.

³⁴ Ďalšími základnými cnosťami okrem rozumnosti boli podľa Platóna odvážnosť, spravodlivosť a múdrosť (pozn. prekl.).

³⁵ Galénos sa často venoval aj filologickým otázkam; zachovala sa nám prvá kniha jeho spisu *De nominibus medicis* (*O lekárskech pomenovaniach*) (pozn. prekl.).

³⁶ Český preklad vybraných častí diela sa nachádza in ([4], 220 – 221) (pozn. prekl.).

- [5] DILLER, H.: Empirie und Logos: Galens Stellung zu Hippokrates und Platon. In: *Studia Platonica*. Festschrift für H. Gundert. Eds. K. Döring – W. Kullmann. Amsterdam: B. R. Grüner 1974, S. 227 – 238.
- [6] GALENI *Opera omnia* I – XX. Ed. C.G. Kühn. Leipzig: Cnobloch 1821 – 1833 (reprint Hildesheim 1964 – 1965).
- [7] GALENOS: *Scripta minora* I – III. Eds. J. Marquaedt – I. Müller – G. Helmreich. Leipzig: Teubner 1884 – 1896 (= SM).
- [8] GALEN: *Selected Works*. Transl. P. N. Singer. Oxford: Oxford University Press 1997.
- [9] GALEN: *Three Treatises on the Nature of Science*. Transl. R. Walzer – M. Frede. Indianapolis: Hackett 1985.
- [10] GALENOS: *Institutio logica*. Ed. C. Kalbfleisch. Leipzig: Teubner 1896.
- [11] GALÉNOS: *Úvod do logiky*. Praha: Nakladatelství ČSAV 1958.
- [12] GALENOS: *De placitis Hippocratis et Platonis. On the doctrines of Hippocrates and Plato* I – III. Ed., transl. Ph. de Lacy. Berlin: Akademie 1984 (CMG V 4, 1, 2).
- [13] HANKINSON, R. J.: Preface. In: *The Cambridge Companion to Galen*. Ed. R. J. Hankinson. Cambridge: Cambridge University Press 2008.
- [14] HANKINSON, R. J.: Galens philosophical eclecticism. In: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II 36,5. Ed. W. Haase. Berlin – New York: W. de Gruyter 1992, 3505 – 3522 (= ANRW).
- [15] HIPPOCRATES: *Oeuvres complètes* I – X. Ed. E. Littré. Paris: Ballière 1839 – 1861 (= L).
- [16] HIPPOKRATES: *Über die Umwelt (De aere aquis locis)*. Ed. H. Diller. Berlin: Akademie 1970.
- [17] HIPPOKRATES: *Prognosticon*. Ed. B. Alexanderson. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis 1963.
- [18] KUDLIEN, F.: Endeixis as a scientific term: Galen's usage of the word in medicine and logic. In: *Galen's Method of Healing*. Eds. R. J. Durling – F. Kudlien. Leiden: E. J. Brill 1991, pp. 103 – 111.
- [19] MÜLLER, W.: Über Galens Werk vom wissenschaftlichen Beweis. In: *Abhandlung der Königlichen Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, 20, 1985, 2, S. 403 – 478.
- [20] NUTTON, V.: *Ancient medicine*. London – New York: Routledge 2004.
- [21] NUTTON, V.: Galen's philosophical testament: "On my own opinions". In: *Aristoteles Werk und Wirkung*. II. Band. Ed. J. Wiesner. Berlin – New York: Walter de Gruyter 1987, S. 27 – 51.

Z gréckeého originálu Galénos: Optimus medicus etiam philosophus. In: Müller, I. (ed.): *Scripta minora II*. Leipzig: Teubner 1891, p. 1 – 8 preložil, poznámkami a prehľadom literatúry opatril František Šimon.